
Huiselijk geluk.

Familie als mysterie dat richting geeft

E.P. Schaafsma

Abstract

Domestic Happiness. Family as a mystery that guides

This article examines the social side of happiness in a family setting. It starts by describing the paradox in the current understanding of the family: it is idolized as the setting of true happiness and distrusted as limiting the freedom of the individual. From the side of theology this paradox should not only be approached, it is argued, by relativizing the natural family in the light of 'God's family'. It is also important to fathom the specific nature of the family. This is done by referring to a study of the family by Gabriel Marcel that approaches the family as a mystery instead of a problem to be solved. This means taking into account the level where the family touches a transcendent dimension. The article shows how this approach illuminates current uncertainties regarding the family, as well as notions of 'domestic happiness'.

'Op een onbewoond eiland, daar zou ik willen zijn' zo klonk het in de kindertijd uit de jaren tachtig. Waarom associëren we onbewoonde eilanden eigenlijk met geluk? Een van de basisbehoeften van de mens is toch die aan sociaal contact? In de rest van het lied blijkt het grote geluk van het eiland vooral te bestaan in 'lekker leven', niets hoeven en verschoond blijven van pech. Het 'onbewoonde' komt niet uit de verf. Toch figureert het onbewoonde eiland ook in veel vakantiereclames: een man en een vrouw spelend met hun kinderen op een verder leeg strand. Hoe onbewoond moet het eiland precies zijn om dit gezinsgeluk te garanderen?

Geluk lijkt ondenkbaar zonder relaties met anderen. Veel denkers noemen de mens daarom een relationeel wezen. Ook in de theologie vinden we dit mensbeeld terug. Daar heeft het vaak nog een ander fundament dan puur de 'sociale behoeften'. Het mensbeeld hangt samen met het beeld van God, in het bijzonder dat van de Schepper. God schept een wereld als een tegenover, met daarin mensen 'naar Gods beeld', wezens met een bepaalde vrijheid. Met de mensen wil God leven, zelfs als zij in hun vrijheid de grenzen overtreden van het voor hen bedoelde, goede leven. Zo wil God kennelijk een tegenover, een mens om mee in relatie te staan. Deze relatie tussen God en de mensen onthult ook iets over die mensen zelf, die naar Gods beeld zijn geschapen: zij zijn

elkaar tot tegenover, elkaars metgezel. De diepste uitdrukking van deze onderlinge verbondenheid zien velen onthuld in Christus, die tot het uiterste ging voor de ander. In Christus krijgt het algemene idee van een 'sociale behoefte' richting: het draait niet primair om mijzelf met mijn behoeften aan contact, die bevredigd moeten worden, maar om de ander die ik dien, voor wie ik verantwoordelijkheid draag, op wie ik aangewezen ben.

'Sociale behoeften' zijn dus vanuit christelijk perspectief niet zomaar een gegeven, een constatering die om een bepaald soort handelen vraagt. Het sociale is een bestemming en een opgave. Relaties vormgeven is een hele kunst. In de Bijbel gaat het al mis als er nog maar twee broers op het toneel zijn, laat staan als dat er twaalf worden. Toch moet het daar, in de verbanden met die broers en zussen, wel gebeuren. De wereld zoals God die bedoeld heeft of zal herscheppen, is niet een wereld van ieder voor zich en tegen de ander, of van het geluk van een (quasi)onbewoond eiland.

Geluksverlangens: betrouwbaar?

In dit themanummer komen de basisbehoeften van de mens ter sprake in het kader van een verkenning van het verlangen naar geluk. De gerichtheid op geluk zou kenmerkend zijn voor onze cultuur. Hoe moeten we dat verlangen waarderen? Voor de theologie is dat niet een vraag die pas opkomt in de huidige tijd. Theologen hebben zich in alle tijden afgevraagd hoe onze natuurlijke behoeften en ons min of meer spontane verlangen naar geluk, plezier of schoonheid gewaardeerd moeten worden. Geven ze ons een richtlijn voor het goede leven, voor dat wat echt belangrijk is, ook in Gods ogen? Of moeten we onze verlangens naar geluk principieel wantrouwen? Dat wantrouwen is dus ook van alle tijden en komt niet pas in de huidige situatie op. Waar komt die principiële twijfel vandaan? Is het verkeerd om te verlangen naar geluk? Of meer systematisch geformuleerd: geven onze gelukservaringen ons een richting voor het bepalen van wat goed is?

Die vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden. Maar zoals we zojuist concludeerden dat 'sociale behoeften' alleen nog onvoldoende richting geven aan ons handelen, kunnen we ook van het geluksverlangen in ieder geval stellen dat het nog te weinig specifieke inhoud heeft om er een ethiek op te baseren. Als we de mensen zien als relationele wezens, zijn hun verlangens naar het geluk van samenzijn, begrip en liefde in principe legitiem. Ze corresponderen met het wezen en de bestemming van de mens. Vervolgens is het echter de vraag hoe zuiver die verlangens voorhanden zijn. Er zit vaak zoveel ruis omheen. In ons contact met de ander kan het te veel om onszelf draaien. Ik kan er – ogenschijnlijk – gelukkig van worden, maar wat is dat geluk waard als de ander er niet mee is gediend, of er zelfs ongelukkig van wordt? Op z'n minst

moet het geluk van anderen dus worden meegenomen in onze afweging van wat goed is om te doen. Ook weten we allemaal van de noodzaak om soms af te zien van directe behoeftebevrediging, of gelukservaring, om een hoger doel te bereiken. Kortom: hoe legitiem verlangens naar geluk in contact met de ander ook mogen zijn gezien de relationele aard van de mens, ze geven ons nog niet zomaar iets stevigs in handen om ons doen en laten aan te ijken. Toch zijn verlangens naar geluk een bron van kracht voor ons handelen. We kunnen ze dus ook niet zomaar negeren. Over die status van ons verlangen naar sociaal geluk willen we daarom verder nadenken, waarbij we veronderstellen dat de behoefte aan sociaal contact hoort bij het wezen van de mens. Om niet te algemeen te blijven spreken, doen we dat door te focussen op een specifiek sociaal verband, dat van de familie. Familie: dus niet alleen dat gezinnetje aan het strand van het onbewoonde eiland, maar het bredere verband waar iedereen deel van uitmaakt, ook al leef je er niet per se mee in één huis. Zo worden we als mens geboren: iedereen komt ter wereld in een niet-gekozen netwerk van relaties dat bestaat uit ‘verwanten’, je familie.

De familie-paradox

Juist in het sociale verband van de familie lijkt iets vreemds aan de hand te zijn als het gaat om ons verlangen naar geluk. Familierelaties zijn in onze tijd tegelijk iets waar we diep naar kunnen verlangen en iets waar we verlegen mee zijn. Familie wordt enerzijds verheerlijkt. Het vinden van een levenspartner zien we als het grootste geluk, en tegelijk zijn gebroken relaties aan de orde van de dag. Het hebben van kinderen lijkt een goede tweede op ons geluksverlanglijstje, maar als het gaat om geboortecijfers zou in 2015 mogelijk het naoorlogse laagterecord van 1983 verslagen worden.¹ Het aantal eenpersoonshuishoudens stijgt al jaren naar verhouding veel meer dan het aantal huishoudens met meerdere personen.² Er is sinds de twintigste eeuw en vooral sinds de Tweede Wereldoorlog een beweging van emancipatie van familieverbanden gaande. De *extended family* heeft plaatsgemaakt voor de *nuclear family*, het kerngezin. De zorg voor familie – vooral voor ouderen, maar ook voor kinderen – werd deels overgenomen door instanties buiten de familie. Die emancipatie- en democratiseringsprocessen benadrukken ook de gelijk-

1 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2015/47/het-geboortecijfer-daalt-weer>, geraadpleegd op 28 juni 2016.

2 [http://statline.cbs.nl/statweb/publication/?vw=t&dm=slnl&pa=37975&d1=0-5%2c10%2c15%2c19&d2=0&d3=0%2c5%2c10%2c15%2c\(1-4\)-l&hd=151214-1158&hdr=t&stb=g1%2cg2](http://statline.cbs.nl/statweb/publication/?vw=t&dm=slnl&pa=37975&d1=0-5%2c10%2c15%2c19&d2=0&d3=0%2c5%2c10%2c15%2c(1-4)-l&hd=151214-1158&hdr=t&stb=g1%2cg2), geraadpleegd op 28 juni 2016.

waardigheid van mensen en de vrijheid om te kunnen kiezen, en in dat licht komt de familie eerder naar voren als een beperkende dan als een stimulerende factor. Dat wantrouwen wordt ook gevoed door de geslotenheid van familieverbanden: hier worden waarden overgedragen die niet altijd stroken met die van de samenleving. Ook de altijd hoge cijfers van geweld in de huiselijke context lijken genoeg reden voor argwaan ten aanzien van de familie.

De status van de familie is dus ambigu. Het hebben van een levenspartner en kinderen is nog steeds norm voor geluk. Maar we hebben ook de keerzijde van de familie scherp op het netvlies. Ook afgezien van de zojuist genoemde ethische vraag of onze verlangens gewicht in de schaal leggen als het gaat om het ontdekken van het goede, is er dus al reden genoeg om de sociale behoeften en verlangens naar geluk in familieverband eens aan een nadere beschouwing te onderwerpen. Wat is hier aan de hand? Hoe moeten we de paradoxale cultuur van verlangen en wantrouwen ten aanzien van familieverbanden duiden, juist vanuit christelijk perspectief?

Christelijke herwaardering van de familie?

Over het algemeen weet de christelijke ethiek wel raad met die vraag. De familie wordt vanzelfsprekend hooggewaardeerd, net als het huwelijk. Veel christenen beschouwen zichzelf als de verdedigers van de waarde van huwelijk en gezin in een samenleving die daar steeds minder oog voor heeft. Het huwelijk – onverbreekelijk, tussen man en vrouw – wordt gezien als een goddelijke opdracht, net als het eren van de ouders. Men verwijst daarvoor naar de Bijbel, in het bijzonder naar de scheppingsverhalen en de geboden.

Toch klinken er ook kritische stemmen die ingaan tegen de al te vanzelfsprekende waardering van huwelijk en gezin in christelijke kringen. Gaat de kerk hier niet te gemakkelijk mee in wat niet zozeer bijbelse, maar uit veel latere tijd stammende waarden zijn? Sociologen geven een helder beeld van hoe ingrijpend in de moderniteit en vooral sinds de jaren zestig de invulling van de partnerrelatie en de waardering van kinderen is gewijzigd. Van een economisch verband is het gezin een eenheid geworden die teruggaat op de liefde van een 'koppel'.³ In die liefde gaat het primair om iets emotioneels, om gevoelens. Intimiteit in de zin van zichzelf openstellen voor de ander wordt hooggewaardeerd, wat ook doorwerkt in het beeld van seksualiteit. Kinderen krijgen moet aan dit soort waarden bijdragen, en wordt beleefd als een keuze van het koppel. Het groot-

3 Ik baseer me hiervoor op de analyse en terminologie van Giddens' 'rise of coupledness', Anthony Giddens, *Runaway World. How Globalization is Reshaping our Lives*, Londen 2002², Hoofdstuk 4 'Family', 51-66, met name 58-60.

ouderschap wordt alom beleefd als iets wat bijna nog mooier is dan het ouderschap: wel de lusten, maar niet de lasten. Onder verwijzing naar dergelijke veranderingen stellen sommigen zelfs dat familie nog nooit zo belangrijk is geweest als nu.⁴ Het plaatje van christenen als laatste verdedigers van de familie in een familievrijdige cultuur lijkt dan niet meer te kloppen.

Ook vanuit theologisch perspectief is er kritiek op deze voorstelling van zaken. Theologen van heel verschillende snit benadrukken dat huwelijk en familie nooit doel in zichzelf zijn, maar pas waarde krijgen in het kader van de fundamentele gemeenschap van de familie van God.⁵ Zijn onze ware broeders en zusters niet degenen die 'de wil van God doen' (Mc. 3)? Als dat zo is, betekent een christelijke visie op familie een radicale *rekinning*, een herdefiniëren van verwantschap voorbij aan de bloedband.⁶ Die herdefiniëring is goed zichtbaar in de hogere status die in het christendom tot aan de Reformatie werd toegekend aan het niet huwen in de vorm van de celibataire toewijding van het leven aan God. Voor de reformatorische herwaardering van het gewone leven van de leek vallen vervolgens ook goede theologische argumenten te geven. Maar deze herwaardering betekent natuurlijk niet dat protestanten zonder meer mee moeten gaan in de huidige cultuur die mensen pas als gelukkig of gelukt beschouwd als ze een partner hebben, kinderen en een goede band met hun ouders. De christelijke focus op de band met God als basis voor de band tussen mensen plaatst de natuurlijke verbanden in een ander, kritisch licht.

4 Luc Ferry, *Familles, je vous aime: Politique et vie privée à l'âge de la mondialisation*, Parijs 2007, 126, en passim.

5 Stanley Hauerwas is een krachtige verwoorder van deze kritiek, die ook zeker moet worden gezien tegen de achtergrond van de specifieke Amerikaanse context van dominant christelijk *pro family*-denken. Zie bijvoorbeeld in *The Hauerwas Reader*, Durham 2001: 'Sex in Public: How Adventurous Christians Are Doing It' (481-504) en 'The Radical Hope in the Annunciation: Why Both Single and Married Christians Welcome Children' (505-518); ook vertaald in *Een robuuste kerk: de christelijke gemeente in een postchristelijke samenleving*, Boekencentrum 2010, 191-202. In Nederland klinken verwante stemmen bijvoorbeeld in: Marco Derks, Thijs Tromp en Pieter Vos, 'In de ban van de ring. Over het huwelijk als dominant construct in seksegerelateerde kwesties', *Radix* 36, 1 (2010), 2-20, en recentelijk Ad de Bruijne 'Gods familie: wedergeboren niet gemaakt', *Wapenveld* 66, 3 (2016), 2-5. Vanuit een heel andere theologisch-ethische benadering – een eschatologische – stelt ook Gerrit de Kruijf: 'We zijn opgenomen in de familie van Gods rijk, kinderen van God en zo ook dienaren van zijn vredesrijk en in die gemeenschap valt het niet zo op of we alleen leven of met een partner. Alleen is niet minder dan twee, om met Paulus te spreken.' *Ethiek onderweg. Acht adviezen*, Zoetermeer 2008, 111.

6 De term *rekinning* ontleen ik aan Michael Banner, *The Ethics of Everyday Life. Moral Theology, Social Anthropology and the Imagination of the Human*, Oxford 2014, 43, en passim in hoofdstuk 2 en 3.

Dit cultuurkritische pleidooi voor een heroriëntatie op het terrein van de familie in het licht van de gemeenschap van Gods familie vind ik overtuigend, en belangrijk juist wanneer een christelijke positie te vanzelfsprekend wordt geïdentificeerd met *pro family*-standpunten. Toch moet er meer gezegd worden. Het accent verschuiven naar Gods familie relativeert de hoge status van familieverbanden, en in onze tijd vooral van huwelijk, intimiteit en kinderen krijgen als voorwaarde voor geluk. Daarmee hebben we echter nog geen richting gevonden in de huidige familie-paradox. Die bestaat er immers in dat familie behalve iets zeer begerenswaardigs als kerngezin, ook iets verdachts is. Die paradox kunnen we niet ter zijde schuiven als niet meer relevant omdat het in christelijk perspectief niet meer primair om familieverbanden draait. Het familieverband lijkt toch ook één van de basale structuren waarin het leven zich aandient. Dat vraagt om nadere doordenking, zonder dat dat meteen betekent dat je het tot scheppingsorde verheft. Ook de Bijbel geeft aanleiding tot die doordenking. Denk maar aan de heel verschillende manieren waarop de familie als beeld functioneert voor de relatie tussen God en de gelovigen – van Hosea, via de wijsheidsliteratuur tot Paulus toe. Wat is het in familie dat juist die levensvorm uitdrukking kan worden voor de relatie met God en medegelovigen?

Familie en de band met het leven

Voor die nadere doordenking van de specifieke aard van familie, en de huidige ambigue waardering wend ik me tot Gabriel Marcel (1889-1973). Hij schreef in de Tweede Wereldoorlog twee artikelen waarin hij ook probeert de familie als structuur van het leven te duiden.⁷ Die duiding zet hij af tegen een ‘natuurlijke lezing’ van de familie of verwantschap zoals Marcel die in zijn tijd aantreft, en waarvoor de biologie inspiratie biedt. Die lezing reduceert de mens

7 Ik gebruik de Engelse vertaling van de artikelen: ‘The Mystery of the Family’ en ‘The Creative Vow as Essence of Fatherhood’ in: Gabriel Marcel, *Homo Viator. Introduction to the Metaphysic of Hope* (vertaald uit het Frans door Emma Craufurd en Paul Seaton, South Bend 2010, 62-117; de paginanummers in de hoofdtekst verwijzen naar deze vertaling). Familie is geen centraal thema in het denken van de Franse filosoof Marcel. Hij schreef over een breed scala aan onderwerpen en was daarnaast auteur van diverse toneelstukken. Dit zijn de enige twee uitvoerige teksten over familie. Ze gaan terug op lezingen in 1942 en 1943 aan de *Ecole des hautes études familiales* te Lyon. Familie is wel een thema dat in de belangstelling stond bij Franse denkers uit het personalisme vanaf de jaren dertig, een stroming waar ook Marcel wel mee wordt geassocieerd. Bovendien was er een militante *pro family*-politiek onder het Vichy-regime vanaf 1940, waar ook in bedekte termen kritiek op lijkt te zijn in Marcells artikelen. De aandacht voor het spirituele of transcendente is een centraal kenmerk van Marcells denken. Rond zijn veertigste bekeerde hij zich tot het rooms-katholicisme, ook al blijft Marcel in zijn beschouwende werk primair filosoof.

tot het dierlijke, en stelt wetmatigheden voorop zoals het denken in termen van causaliteit en doelmatigheid. De geestelijke uitleg die Marcel wil geven, probeert het familieverband te doorgronden op zijn specifiek menselijke diepte. Wat mensen onderscheidt van dieren is dat ze zich kunnen verhouden tot het leven (78). Dat betekent dat mensen niet met het leven samenvallen, maar het kunnen transcenderen. Marcel ziet het natuurlijke verband van de familie als plaats waar je dat transcendente perspectief op het spoor komt, zowel in de relatie met eerdere generaties, met de huwelijkspartner alsook met het nageslacht. De familie belichaamt de band van de mens met dat wat het waarneembare overstijgt, wat Marcel aanduidt als 'het leven'. In die zin zijn familierelaties zelfs heilig te noemen.

Wat bedoelt Marcel met die heiligheid? Hoe belichaamt de familieband precies de band met het transcendente, met het leven zelf? Volgens Marcel gebeurt dat doordat we daar zien of ervaren hoe het vitale en het spirituele onafscheidelijk verbonden zijn. Het vitale element is evident: in het familieverband ontstaat nieuw leven, wordt leven ontvangen en doorgegeven. Tegelijk beseffen we in dit verband dat leven niet iets toevalligs is, maar ook niet iets waar we over kunnen beschikken. Om dit eigene van de relatie tot het leven uit te drukken, gebruikt Marcel het woord 'scheppen', waarbij de nadruk ligt op dat er al iets gegeven is wat wij niet gemaakt hebben maar ontvangen. De familie toont ons dat wij aan onszelf geen bestaan kunnen geven, evenmin als aan een ander. Wel kunnen we ons eraan toevertrouwen. Een kind is er niet omwille van ons noch omwille van zichzelf, en net zomin als wij van onszelf zijn is het kind dat. Zo wijzen familieverbanden boven zichzelf uit naar het leven, een veel groter verband. Het leven is iets wat we niet kunnen bevatten maar wat toch niet bestaat zonder onze eigen, niet te vervangen plaats erin en bijdrage eraan (113). De familie toont ook dat we een verleden hebben en een toekomst. Via de band met onze verwanten zijn we zelfs met het geheel van de mensheid verbonden (65). Dat geeft al aan dat de familieband er niet een is van oorzaak en gevolg maar iets veel duisterders en intiemers, een bestaan door de ander. Van mijzelf heb ik geen bestaan. We leven van dat wat we van ons voorgeslacht krijgen en zelf weer overdragen (85). De familie plaatst je zo in de modus van ontvankelijkheid en verwondering over wat je overkomt. Het doorgeven van het leven vraagt ook een nederige beschikbaarheid, die moet worden vervuld in een op je nemen van de verantwoordelijkheid voor het leven (107).

Marcel is van mening dat zijn tijd zich bevindt in het getij van een 'eb van het leven'. Dat blijkt juist in de controversen die er spelen rond de familie. In eerste instantie noemt Marcel dan de concrete thema's huwelijk, echtscheiding, 'keuze van een minnaar', en geboortebeperking ('pratiques néomalthusien-

nes') (66).⁸ Vervolgens gaat het hem echter om de ideeën die aan die controversen ten grondslag liggen. Kinderen krijgen wordt meer beleefd als een keuze van het koppel. In de opvoeding van dit gewilde kind treden de ambities van de ouders nadrukkelijk op de voorgrond. Tegelijk worden relaties steeds minder duurzaam. Hierachter ontwaart Marcel een gerichtheid op beheersen van het leven met het oog op door de mensen zelf bepaalde doelen, in plaats van een zich ter beschikking stellen van. Gerichtheid op 'hebben', individualisme en egoïsme vieren hoogtij. Deze tendensen houden wat Marcel betreft ook verband met het algemene inzetten op vooruitgang door technische ontwikkelingen.

Dit cultuurkritische voorteken van zijn interesse in de familie betreft ook de tendens van secularisering. Juist daarin ziet hij een groot gevaar voor het leven in familieverband. Volgens Marcel is de familie op zichzelf, als 'natuurlijk' gegeven namelijk niet iets wat ons leven, ons handelen vorm kan geven. Pas als ze wordt gerelateerd aan dat wat haar te boven gaat, aan het leven zelf als iets wat het vitale overstijgt, krijgt familie vorm. Een moreel optimisme dat gelooft in de kracht van spontane gevoelens van vertedering en affectie, wijst hij resoluut van de hand als in strijd met wat we in de realiteit in de familie zien gebeuren (101-103). Liefde maar ook autoriteit in de familie krijgen pas de juiste kleur als ze worden betrokken op de transcendente, goddelijke orde van het leven zelf. Dat vraagt volgens Marcel zowel nederigheid als vertrouwen. Zijn tijd gaat juist op de tegengestelde lijn zitten door persoonlijke pre-tenties van beheersing van het leven op te schroeven, en zich ten aanzien van de waarde en betekenis van het leven agnostisch te houden (114).

Een mysterie dat richting geeft

Voor Marcel is het duidelijk dat we niet zomaar kunnen afgaan op natuurlijke behoeften en verlangens naar geluk om te bepalen wat goed is om te doen. De omgang met het natuurlijke krijgt richting vanuit de verbinding met dat wat het natuurlijke overstijgt. Wat mij boeit in zijn benadering is dat hij die richting niet van buitenaf aanbrengt, op basis van regels of plichten, maar die toch probeert te ontwaren in de structuren zelf waarin het leven zich aandient. Die benadering staat of valt met het geloof in een transcendente, goddelijke orde waar we door te leven deel van zijn, maar die zich ook ver buiten en boven ons uitstrekt. Ook van die orde kunnen we niet zomaar zeggen dat die zich in

8 De aanduiding 'neomalthusiaans' refereert aan een beweging gericht op geboortebeperving die in de jaren 1820 onder die naam in Engeland gestalte kreeg en vandaaruit zich ook over Europa verspreidde.

bepaalde concrete levensvormen verwerkelijk. Maar Marcel probeert in zijn artikelen wel aan te geven waar we die orde in diverse ervaringen in de familie op het spoor kunnen komen, bijvoorbeeld in de ervaring van het hebben van een 'thuis' en een gedeeld 'wij', of die van de aan de familie inherente hiërarchie – wat opnieuw bepaald geen ongecompliceerde ervaringen zijn.

Naar mijn idee is deze benadering – het zoeken naar de betekenissen van familie tot op het niveau waar het bewustzijn van het transcendente opkomt – ook een waardevolle om de huidige familie-paradox beter te begrijpen en constructief te zoeken naar hoe we die te boven kunnen komen. Waar veel christelijke benaderingen inzetten op een herwaardering van familie als zodanig, laat Marcel zien dat je er daarmee niet bent. Het pleidooi voor herstel van het traditionele gezin, autoriteit of zelfs trouw loopt gemakkelijk uit op een project dat eerder wordt gekenmerkt door beheersing van, dan openheid voor het leven. De huidige onzekerheid over familie, en de worsteling om er goed vorm aan te geven kan met Marcel beter worden begrepen als ook verband houden met die existentieel-religieuze vragen. In een maatschappij waar mensen primair plannend in het leven staan, zich verzekeren tegen de risico's, angstig blij wanneer ze geen realiteit worden, brengt familie een werkelijkheid binnen die principieel niet te beheersen is, en dat is lastig. Het spannende van Marcells benadering is dat hij in antwoord op deze problematiek niet simpelweg een religieuze revival voorstaat, of primair inzet op een ander soort familie (de familie van God) om zo de status van de natuurlijke familie in proportie te brengen.

Het is de bezinning op de structuur van het leven zoals die zich in de familie zelf aandient die heel goed kan uitlopen op een herontdekken van een religieuze houding tegenover het leven. Juist in het zoeken naar de betekenissen van het familieverband kunnen we het transcendente op het spoor komen als een dragende grond die ons iets schenkt, en als iets waar we zelf scheppend deel van zijn. Zijn gerichtheid op die ontdekking impliceert niet dat Marcel een al te mooi beeld van de familie creëert. Zijn insteek is primair bij de spanningen die de familie oproept, met name die tussen huwelijkspartners, en ouders en kinderen. Hij vergelijkt de verwijdering die er kan ontstaan tussen ons en onze intieme naasten met de ontregeling in de band met het leven zelf (76). Maar hij gelooft dat schepsel zijn betekent dat er 'creatieve trouw' van ons wordt gevraagd, gerichtheid op het leven als mogelijkheid tot goed en kwaad (84). Aanspreekbaar zijn op deze creatieve trouw veronderstelt een hoop die niet kan worden losgemaakt van een ervaring van gemeenschap die wortelt in een grotere macht die haar garandeert, mogelijk maakt. Op die hoopvolle manier kijkend naar familie legt hij een ander perspectief aan dan het ambigue dat onze tijd kenmerkt en waarin de familie tegelijk wordt verheerlijkt en gewantrouwd.

De meest kernachtige weergave van deze alternatieve benadering is dat ze primair wordt geleid door een besef van mysterie. Marcel benadert de familie niet als een probleem dat moet worden opgelost, hoe ernstig hij de situatie in zijn tijd ook inschat. Een probleem is iets van feiten die ik kan beschouwen los van mijzelf zodat er orde in komt. In het geval van de familie is dat natuurlijk niet zo: ik ben er veel te veel in betrokken. Daarom spreekt Marcel niet van het probleem maar van het mysterie van de familie (62-66).⁹ Een mysterie vraagt ook om een ander soort beschouwing. Die duidt hij aan met de term 'evoce-ren'. Zijn doel is het mysterie van de familie zo te evoceren dat het herontdekt kan worden. Dat impliceert ook de onderkenning dat dit mysterie uit beeld was geraakt. Deze 'mysterie-benadering' is relevant voor onze beginvraag hoeveel ethisch gewicht het verlangen naar geluk in de schaal kan leggen. Het gaat er niet om die vraag te behandelen als een probleem, en het antwoord te zoeken in het bepalen van welke verlangens goed of fout zijn. Het is evident dat – om met Marcel te spreken – egoïstische en op 'hebben' gerichte verlangens problematisch zijn, hoeveel geluk ze ook lijken te beloven. Maar als je een ander geluk op het spoor wilt komen, dan moet je niet alleen tegen egoïsme en voor dienen preken, maar ook het mysterie weten op te roepen van de ervaringen van dat andere geluk. Juist dan kun je ook peilen waarom dat geluk niet zomaar vanzelfsprekend is, laat staan af te dwingen. Op die manier kan het evoceren van het mysterie toch richting geven aan ons handelen, ook al schrijft het niet simpelweg een oplossing voor van 'gelukt familieleven'.

Huiselijk geluk

Ook de huidige paus is iemand die aandacht schenkt aan de familie als het gaat om het goede leven. In een korte passage in *Laudato sí* benadrukt hij hoe belangrijk het familieverband is in het leren van een goede verhouding tot natuur en milieu.¹⁰ Zijn betoog deed me denken aan de noties van nederigheid en vertrouwen tegenover het leven die Marcel noemt als kenmerkend voor de houding van de mens in familieverband. Nederigheid wordt gevoed door het besef dat wij onszelf niet maken, maar het leven, een geschiedenis en

9 Dit onderscheid tussen probleem en mysterie is een centraal kenmerk van Marcells wijsgerige reflectie, die steeds een existentiële betrokkenheid veronderstelt van de denker bij zijn onderwerp. Vandaar dat Marcel vaak wordt aangeduid als 'filosoof van het mysterie'.

10 Het gaat om paragraaf 213 in de encycliek *Laudato sí* (2015, Nederlandse vertaling toegankelijk via <http://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=5000&id=10216> ; op deze website zijn ook de teksten te vinden van de wekelijkse audiënties van de paus die hij een jaar lang (tussen de twee algemene bisschoppensynodes over het gezin in 2014-2015) wijdde aan de thematiek van familie en gezin).

tradities ontvangen en zo deel zijn van het grote geheel van het leven of de schepping. Dat is echter heel iets anders dan zeggen dat we ‘slechts een schakeltje zijn in een groter geheel’. Dat werkt volgens Marcel juist in de hand dat mensen zich opstellen als soeverein heersend over het leven (89). Zijn alternatief is een nederigheid die samengaat met vertrouwen in de goddelijke orde. Aan die orde kun je bijdragen door als familie te leven in toewijding eraan. Marcel benadrukt dat dat niet betekent dat je je maar blindweg moet voortplanten. Het gaat om veel meer dan het op de wereld zetten van nageslacht. Maar het gaat daar ook niet buitenom. Juist in het ontvangen en doorgeven van het leven, in de verbondenheid met eerdere en toekomstige generaties stuiten we op het leven in diepere zin dan het puur vitale.

Paus Franciscus verwijst naar de ‘cultuur van het leven’ – een term die paus Johannes Paulus II muntte¹¹ – als iets wat zetelt in het familieverband. Daar wordt liefde en zorg voor het leven geleerd. Dat hij daarmee iets heel alledaags op het oog heeft, blijkt uit deze toelichting: ‘In het gezin leert men zonder onbeschaamdheid toestemming te vragen, “dank je wel” te zeggen als uitdrukking van een diepgevoelde waardering voor de dingen die wij krijgen, agressie of hebzucht te bedwingen en om excuus te vragen, wanneer wij iets verkeerd doen. Deze kleine gestes van oprechte beleefdheid helpen een cultuur van samen gedeeld leven en van respect voor wat ons omgeeft, op te bouwen’ (213). Deze heel gewone ervaringen hebben niet alleen te maken met geluksmomenten die dankbaarheid oproepen voor wat we in materiële zin ontvangen. Ze hebben precies van doen met het meest lastige van het leven in familieverband, het iets met elkaar moeten wanneer de neuzen niet dezelfde kant op staan, het afhankelijk zijn van de toestemming van de ander, maar ook van diens vergeving. Deze ervaringen zouden goed kunnen worden toegevoegd aan de concrete uitwerkingen van de nederigheid en het vertrouwen waarover Marcel spreekt. Het zijn inderdaad ervaringen waarin we een diepere laag op het spoor komen, een dragende grond, een geschenk dat vraagt om een ‘creatief vertrouwen’ – zo Marcel. Het lijkt me niet te hooggestemd om dit soort ‘kleine gestes van oprechte beleefdheid’ als een belangrijke voedingsbodem van huiselijk geluk aan te merken. Daar is geen onbewoond eiland voor nodig.

Mw. E.P. Schaafsma is als universitair docent ethiek verbonden aan de Protestantse Theologische Universiteit.

11 *Laudato sí* verwijst naar een concrete passage in *Centesimus Annus*, 1991, maar in *Evangelium Vitae* uit 1995 is deze theologie volledig uitgewerkt.